

12. Эльконин Д. Б. Детская психология (Развитие ребенка от рождения до 7 лет) / Даниил Борисович Эльконин. – М. : Учпедгиз, 1960. – 328 с.

Essence of generalized notion “moral education” concerning children preschool age in context their personality growth is considered in this article. The peculiarities of maturing preschooler’s person as a result of analysis opinion of classics foreign scholars and the psychology’s science of our country and also contemporaries are revealed. The main conceptual positions of unity of processes moral education and formation person in a period childhood are consideration. The influences of interpersonal relations over formation children’s moral experience are determined.

Keywords: moral education, preschooler, formation, maturing, person, interpersonal relations, educational influence, moral development, moral experience.

Отримано: 11.03.2012 р.

УДК 159.954.4: 316.6

Ю.О.Лукомська

Психологічні підходи до проблеми КРЕАТИВНОСТІ

Стаття присвячена розгляду проблеми креативності. У статті аналізуються поглядів класиків психологічної науки – зарубіжних та вітчизняних – на проблему, пропонуються різні визначення поняття, наводяться сучасні розуміння проблеми.

Ключові слова: внутрішня (творча) мотивація, гра, дивергентне та конвергентне мислення, інтелект, інтелектуальна активність, креативність, креативний індивідуум, оригінальність, первинна креативність, свідоме та несвідоме, самоактуалізація, соціальне оточення, сценарій, творчі здібності, творчість, творчий потенціал.

Статья посвящена рассмотрению проблемы креативности. В статье анализируются взгляды классиков психологической науки – зарубежных и отечественных – на проблему, предлагаются различные определения понятия, приводятся современные понимания проблемы.

Ключевые слова: внутренняя (творческая) мотивация, игра, дивергентное и конвергентное мышление, интеллект, интеллектуальная

активність, креативність, креативний індивідуум, оригінальність, первична креативність, сознательное и бессознательное, самоактуалізація, соціальне оточення, сценарій, творчість, творчість, творчий потенціал.

З початку розвитку приватної власності, бізнесу, підприємництва та приватних підприємств, питання успіху керівництва, а точніше тих якостей керівника, що допомагають йому бути успішним, впевнено та ефективно вести свою справу – є актуальними, не втрачаючи з року в рік своїх рейтингів. Не розглядаючи професійно необхідних якостей особистості лідера, звернемося до найбільш критичного: власна справа – справа дійсно ризикова з точки зору прийняття рішень, планування подальшого розвитку. Тож керівник має прораховувати свої кроки наперед. Але особливо у рамках сучасної економіки дуже можливі незвичайні ситуації та неочікувані події, тож лідер має думати швидко, бути готовим до пошуку нових шляхів і нестандартних рішень.

Мовою психології ці необхідні для керівника вміння отримуюмо через проблематику креативності, творчого потенціалу.

З іншого боку, як зауважує Л.Я. Авер'янов, “в епоху постіндустріальної революції виробництво оперує не індиферентною масою, а спирається на людський ресурс – сукупність організованих відношень на базі певної культури” [2]. Тобто недостатньо творчих здібностей лише керівникові, адже колектив, що складається з різних спеціалістів, має йти з ним, тож підлеглим бажано розділяти його наміри. Як показала Т. Амабайл – “для продукування креативних ідей однаково важливі і креативні здібності, і спеціальні знання” [18, с. 28].

Крім того, у критичній ситуації (що, наприклад, також може бути пов'язано з умовами економічної ситуації у країні) керівник зможе розраховувати на практичну підтримку підлеглих. На думку Н. А. Ільїної при впровадженні змін, нововведень в організації саме широке залучення персоналу може стати фактором успіху [12]. В. Г. Мединський та С. В. Ільдеменов наводять свою думку відносно того, що “найбільш успішними нововведеннями є ті, що виникають у критичній ситуації, тобто чим вірогідніша реальна небезпека кризи чи банкрутства, тим більша вірогідність успіху, оскільки в останньому разі стимулюється ініціатива та активна інноваційна діяльність, створення абсолютно нових та більш ефективних бізнес-процесів” [16, с. 25]. А “інноваційна діяльність як ніяка інша ґрунтується на розкритті глибинних властивостей людської особистості, творчих, інтелектуальних можливостей кожної людини та нації в цілому” [18, с. 7].

Саме тому, проблема креативності є актуальною і в організаційному аспекті. Поняття творчості та трудової діяльності пов'язував ще А.В. Петровський, підкреслюючи, що саме в процесі останньої “накопичується життєвий досвід, необхідний комплекс вмінь та навичок, без якого ніяка творчість неможлива” [20, с. 478].

Як зауважує К. А. Торшина, “область креативності складна для досліджень і викликає безліч суперечок, оскільки емпіричне поле фактів, що відносяться до даної проблеми, дуже широке”. Тобто “не дивлячись на те, що тема є такою актуальною і важливою, сьогодні не має однозначної відповіді щодо джерел її виникнення або шляхів розвитку” [24].

Розгляд проблеми розпочато ще філософами. Античні трактування та інтерпретації креативності знаходимо “в “Теогонії” Гесіода; Сократ, Аристотель, Платон не обминають у своїх творах креативність, розуміючи її як проблему практичну, “особливий вид людського буття”, що має навіть функцію “катарсису” (“очищення душі”)[13; 19, с. 142]. Представники “олександрійської школи” – Філон, Ориген, Климент та інші – додають поняття “творчого вогню”, що є в кожній людині [26]. Цицерон у своїх творах вже звертається до ідеї важливості творчих можливостей особистості для суспільства та усїєї держави. У післяантичному періоді проблема розгортається з інших боків: “Е. Доле, Д. Ваніні і М.Сервет розглядають особистість та її діяльні прояви з позицій гуманізму; Л. Бруні та П. Браччоліні – з точки зору теології, а П. Помпонацці і М. Монтень – кризь призму епікурейського вчення”[13]. Далі, аж до епохи Відродження, творчість стала можливістю лише Божественною, недоступною пересічній людині – так розглядали її християнські філософи [23]. Епоха ж Відродження – це культ людини, творця: креативність розуміється у цей час, перш за все, як творчість художня. В новий час сформувалось знову дві точки зору на креативність: з одного боку – Дж. Бруно, Б. Спіноза, що відтворюють античне ставлення до творчості як до чогось менш істотного, порівняно з пізнанням, а з другого боку – Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Д. Юма, для яких творчості, по суті, є щось споріднене до винахідництва. Пізніше Д. Дідро у своїх творах починає наголошувати на існуванні “рівних можливостей для творення” [13].

Третій напрям у роботі з проблемою розпочинає І. Кант, створюючи “завершену концепцію творчості” та роблячи висновок, що саме творчість лежить в основі пізнання. Ф.В. Шеллінг розуміє творчість як поєднання свідомого та несвідомого у роботі митця. На початку ХХ століття французький філософ А. Бергсон пов'язує креативність з поняттям волі та все життя пропонує розуміти як

“творчу еволюцію” [4]. Російський філософ Н.А. Бердяєв також наголошує на тому, що “творчість невідривна від свободи” [6].

Одже, філософський погляд на креативність дає розмаїття варіантів. У психологічній науці також, як і у зарубіжній, так і у вітчизняній багато вчених розробляли проблему. Мета нашої статті – теоретичне дослідження психологічних поглядів на креативність, завдання – аналіз наукової психологічної літератури за темою.

Ф. Баррон і Д. Харрінгтон проаналізували результати досліджень в області креативності за десятиріччя, та наступним чином узагальнили інформацію:

1. “Креативність – це здібність адаптивно реагувати на необхідність у нових підходах і нових продуктах”. Вона “дозволяє також усвідомлювати нове в бутті, хоча сам процес може носити як свідомий, так і несвідомий характер.

2. Створення нового творчого продукту багато в чому залежить від особистості творця і сили його внутрішньої мотивації.

3. Специфічними властивостями креативного процесу, продукту та особистості є їх оригінальність, спроможність, валідність, адекватність завданню і ще одна властивість, яка може бути названа придатністю естетичною, екологічною, оптимальною формою, правильною та оригінальною на даний момент.

4. Креативні продукти можуть бути дуже різні за природою: нове рішення проблеми в математиці, відкриття хімічного процесу, створення музики, картини або поеми, нової філософської або релігійної системи, інновація в юриспруденції, свіже рішення соціальних проблем та інше” [24].

Розгляд психологічних розумінь креативності можна розпочинати з класиків. Так З. Фрейд бачить джерело творчості у несвідомому, підкреслюючи, що саме воно дає можливість розуміння процесу творіння. “Справжнє розуміння значення інстинктивних потягів, яке безпосередньо впливало з досліджень неврозу, дозволило з’ясувати джерела художньої творчості і висунуло проблему про те, яким чином художник реагує на ці імпульси та якими засобами він маскує свої реакції” [27]. Він також вводить термін сублімації (зсуву) сексуального потягу на якусь іншу сферу: “творчість митця похідне від його сексуального бажання” [28]. Крім того, під час творчості “митець знімає певний невроз” [8, с. 52]. Згідно психоаналітичного підходу “витоки творчості та мистецтва полягають у принципі задоволення” [8, с. 276].

В рамках психоаналітичного напряму цікавий підхід Дональда Вудса Віннікотта, який працював в Англії на початку ХХ ст. та

займався водночас з педіатричною роботою й дитячим аналізом – лікуванням психічних розладів у дорослих пацієнтів. В своїй теорії він вводить термін “первинна креативність”, що означає “найбільш ранні прояви та первинні джерела творчих здібностей дитини”. Первинна креативність, на його думку, “відображає принципову можливість дитини творчо сприймати світ та грати”. Цей термін, за словами автора, “скоріше відноситься до повсякденного життя, ніж до творчих процесів обдарованих людей та митців”. Поняттям “первинної креативності Д.В. Віннікотт описує початкові етапи розвитку індивіда [30].

Інший класик – Ерік Берн у своїй книзі “Люди, які грають в ігри” протиставляє “сценарії” та “ігри” “творчості”: “Сценарії – це штучні системи, які обмежують спонтанні творчі прагнення людини, в той час, як ігри – штучні структури, що обмежують спонтанну та творчу близькість” [5]. Тобто, будуючи свою долю самостійно, людина обов’язково використовує власну креативність. На думку Е. Берна в пропонованій ним структурі особистості джерелом творчості є позиція Дитини.

Абрахам Маслоу у власній книзі “Подальші рубежі розвитку людини” пише, що на його погляд “поняття креативності (творчої здібності) та поняття здорової особистості, що самоактуалізується, все ближче та ближче і, можливо, виявляться одним й тим самим” [15].

А. Маслоу бачить творчу людину “особливим типом людини, що придбала нові додаткові можливості...”, при цьому творча спрямованість, на його думку, “природжено властива всім, але розгублена під впливом середовища”. Це пояснюється тим, що він виділяє два типи креативності – первинну, що відповідає фазі натхнення, несвідома, є джерелом нових ідей, та вторинну, що є результатом роботи творця, реальним продуктом його діяльності [15].

У подальших дослідженнях, співставляючи свої параметри особистості, що самоактуалізується, з характеристиками особистостей, для яких Е. Торренс виявив кореляцію з креативністю, А. Маслоу знайшов максимальне розходження у 2-3-х пунктах.

У 1959 р. групою вчених на чолі з Дж. Гілфордом було здійснено дослідження креативності на власному науковому матеріалі за допомогою факторного аналізу. У своїй праці “Structure of Intellect” Дж. Гілфорд пропонує тривимірну модель інтелекту, розділює конвергентний та дивергентний тип мислення, підкреслюючи, що продукт дивергентного мислення – “це розмаїття можливих відповідей” [9]. Він пропонує чотири параметри креативності, які пізніше розширює до шести:

- 1) здібність до виявлення та постановки проблем;
- 2) здібність до генерування великої кількості ідей;
- 3) гнучкість – здатність продукувати різні ідеї;
- 4) оригінальність – здібність відповідати на подразники нестандартно;
- 5) здібність удосконалювати об'єкт, добавляючи деталі;
- 6) здібність вирішувати проблеми, тобто вміння к аналізувати та синтезувати [11, с. 161].

Вкладом Е.П. Торренса у розробку проблеми став не лише його збір різних визначень терміна, а й створення “теорії інтелектуального порогу”, згідно якої якщо IQ нижче 115-120 - інтелект та креативність утворюють єдиний фактор; при IQ вище 120 творча здібність стає незалежною величиною. Тобто “немає креативів з низьким інтелектом, але є інтелектуали з низькою креативністю”, – коментує В.Н. Дружинін [11, с. 168.] До критеріїв прояву креативності, Е.П. Торренс додає підвищену чутливість до проблем та брак інформації.

Ч. Спірмен називав креативність “силою людського ума, що створює новий зміст шляхом змінення та створення нових зв'язків” [25]. Дж. Симпсон визначав її як “здібність до руйнування загальноприйнятого, звичайного порядку слідування ідей в процесі мислення”. Л. Терстоун звернув увагу, що в творчій активності важливу роль грають такі фактори, як особливості темпераменту, здатність швидко засвоювати та породжувати ідеї, а не критично до них відноситися, творчі рішення приходять в момент релаксації, розсіювання уваги, а не в момент, коли увага свідомо концентрується на вирішенні проблеми [21].

Згідно з концепцією креативності С. Медяника, здібність до творчості визначається “здібністю долати стереотипи на кінцевому етапі розумового синтезу та широтою поля асоціацій” [17, с. 332].

Згадаємо й Чезаре Ломброзо, який у книзі “Геніальність та божевілля” дотримується іншої точки зору на креативність, знаходячи подібність “між божевільним у час нападу та геніальною людиною, що обдумує та творить свій твір” [13].

Коли ми звертаємося до вітчизняної психології – у працях класиків вітчизняної науки знаходимо термінологію “творчості”. Л.С. Виготський писав, що “Творчість є долею небагатьох обраних людей, геніїв, талантів, які створили великі художні твори, зробили велике наукове відкриття або винахід якого-небудь удосконалення в області технології” [7, с. 11].

Д.Б. Богоявленська пропонує поняття інтелектуальної активності та визначає її як “не стимульоване ззовні продовження

мислення”. Такий підхід “дозволяє розглядати творчість як дериват інтелекту, що заломлений через структуру особистості, яка або гальмує (і тоді розумові здібності можуть “дріматити”), або стимулює їх прояв” [3]. Розуміє творчість як одну з форм розвитку і Я.А. Пономарьов. На його думку: “Творчість – в самому широкому смислі – є взаємодія, що веде до розвитку” [22, с. 18]

А.В. Петровський підкреслює значення для творчої діяльності “моментів особливого підйому сил, психічного стану натхнення” [20, с. 478]. Експериментальні дослідження Д. Б. Богоявленської, В. А. Петровського та інших доводять, що творчість має ціленаправлений характер. Так, в дослідженні В.Н. Дружиніна і Н.В. Хазратової “фіксували прояви творчої поведінки дітей при спонтанній ситуативній грі” [11, с. 207]. В. Н. Дружинін вказує, що часто в розумінні “оригінальності” за С. Медником, Е. Торренсом, Дж. Гілфордом виникає проблема: “креативність ототожнюється з нестандартністю, нестандартність – з оригінальністю, а остання – з відповіддю, яка рідко зустрічається в даній групі досліджуваних” [11, с. 199]. Однак виникає питання рамок – поперше, в іншій виборці даний прояв може бути не оригінальним, а по-друге, при даній умові будь-яка девіація може бути признана креативом. Тому дослідники запропонували трактувати результати експерименту за допомогою моделі “інтелектуального порога”. На їх думку, “базовою умовою формування креативності та її проявів у повсякденному житті є формування в індивіда творчої мотивації” [11, с. 208]. В ігровій експериментальній ситуації це означало “особистісну значимість для дитини проблемної ситуації, яка виникає в грі, включеність самої гри в систему особистісних смислів дитини. ..Креатив не той, хто перший породив ідею, а той, хто провів смислові зв’язки, здійснив роботу по осмисленню ідеї...” [11, с. 205].

Отже, В.Н. Дружинін підсумовує, що “творча активність детермінується творчою (внутрішньою) мотивацією, проявляється в особливих (нерегламентованих) умовах життєдіяльності, але “верхнім” обмежувачем рівня її прояву служить рівень загального (“флюїдного”, по Кеттелу) інтелекту. Також існує і “нижній” обмежувач: мінімальний рівень інтелекту, до досягнення якого креативність не проявляється” [11, с. 207]. Крім того, він погоджується з думкою Ф. Беррона, який вважає, що “креативний індивідуум має “інше” бачення світу, багато в чому за рахунок певних емоційних порушень, тому креатив завжди має подібні порушення” [11, с. 208].

На думку Р.М. Грановської, “процес інтелектуальної творчості сприяє самовираженню та підвищує стійкість людини до

внутрішніх конфліктів, виступаючи і як профілактика, і як компенсація” [10, с. 290]. В.Н.Дружинін та Р.М.Грановська показують, що мотивація досягнень, мотивація змагання, мотивація соціального схвалення блокують самоактуалізацію особистості та ускладнюють прояв її творчих можливостей [21].

Цікаве питання взаємозв'язку креативності та соціального оточення. Розглядаючи це питання, слід звернути увагу на сучасні зарубіжні дослідження. Так, згідно компонентній теорії креативності Терези Амабайл, передбачається, що “всі люди з нормальними можливостями можуть виробляти певний середній рівень творчості в деякій області, а соціальне середовище може впливати на цей рівень творчої поведінки” [29].

Підводячи підсумок розгляду різних поглядів на походження та розуміння феномена в психологічній науці, потрібно відзначити важливу відмінність в розумінні креативності в зарубіжній та вітчизняній психології. В рамках вітчизняної – частіше за все ми стикаємося з терміном творчість, та лише недавні розробки пов'язані з термінологією креативності. Аналізуючи ж зарубіжну літературу зустрічаємо лише термін “creativity”.

Список використаних джерел

1. Маслоу Абрахам Дальнейшие рубежи развития человека: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/masla03/index.htm>. – К.: PSYLIB, 2003
2. Аверьянов Л.Я. Организационная культура управления современных предпринимательских структур: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [www.i-u.ru\biblio](http://www.i-u.ru/biblio)
3. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей / Д.Б.Богоявленская. – М.: “Академия”, 2002. – 320 с.
4. Бергсон А. Творческая эволюция: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://philosophy.ru/library/berg/0.html>
5. Берн Э. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/berne03/index.htm>.
6. Бердяев Н.А. Смысл творчества: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/berdyayev/tvorch/index.html>
7. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психологический очерк. 3-е изд. /Л.С.Выготский. – М., Просвещение, 1991. – 96 с.
8. Гарифуллин Р.Р. Психология креативности и искусства / Р.Р.Гарифуллин. – М., 2004. – 276 с.

9. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intelligence.su/>. – М.: Прогресс, 1965.
10. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. – 2-е изд. / Р. М. Грановская. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1988. – 560 с.
11. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб.: Издательство “Питер”, 1999. – 368 с.
12. Ильина Н. А. Социально-психологические проблемы внедрения нововведений: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.asu.ru/cprkp/index.files/ucheb.files/innov/.../chapter1.doc // Проблемы управленческих нововведений и хозяйственного экспериментирования. – Таллин, 1978.
13. Ларин Г. Г. Анализ социальной сущности творчества. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.proza.ru/2010/09/30/811>;
14. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/lombr01/>
15. Маслоу А. Дальнейшие рубежи развития человека: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.ukrweb.net/books/masla03/index.htm>
16. Медынский В. Г. Реинженеринг инновационного предпринимательства: учеб. пособие для вузов / В. Г. Медынский, С. В. Ильдеменов; ред. В. А. Ирикова. – М.: Юнити, 1999. – 414 с.
17. Меерович М. И. Теории решения изобретательских задач / М. И. Меерович, Л. И. Шрагина. – Минск: Харвест, 2003. – 428 с.
18. Модели и методы управления персоналом / ред. Е. Б. Моргунова. – М.: ЗАО “Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 2001. – 464 с.
19. Платон. Собр. соч. в 3 т. Т. 2. – М.: Мысль, 1970. – 429 с.
20. Петровский А. В Введение в психологию / А. Петровский. – Москва: Издательский центр “Академия”, 1996. – 496 с.
21. Полунина С. Ю. Подходы к определению креативности как профессионально важному качеству менеджера: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cprsob.ru/load/17-1-0-90>
22. Пономарев Я. А. Психология творчества. – Москва: “Наука”, 1976. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: – koob.ru
23. Сорокин Б. Ф. Философия и психология творчества. Ч. 1: – М., 1999. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.superidea.ru/tm/book/fpt1.htm>
24. Торшина К. А. Современное исследование проблемы креативности в зарубежной психологии: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hr-portal.ru/article/sovremennye-issledovaniya-problemy-kreativnosti-v-zarubezhnoi-psikhologii>.

25. Тунік Е. Опросник креативности Рензулли // Школьный психолог. – 2004. – №4.
26. Фещенко В. В. Семиотика творчества и лингвистика креативности//Общественные науки и современность. – 2008. – №6. – с. 143-150.
27. Фрейд З. Очерк истории психоанализа: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/freyd/och_ist.php
28. Фрейд З. Художник и фантазирование [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.koob.ru/freud_zigmind/hudojnik_i_fantazirovanie
29. Amabile, T. M. The Social Psychology of Creativity. New York: Springer-Verlag, 1983
30. Winnicott's theory: [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.niv.ru/doc/psychology/terms-concepts/234.htm>

This article is devoted to the problem of creativity. The paper analyzes the views of classics of psychology – foreign and domestic – to the problem, various definitions of the concept are offered, different understanding of the problem are advanced.

Keywords: internal (creative) motivation, game, divergent and convergent thinking, intelligence, intellectual activity, creativity, creative individual, original, primary creativity, conscious and unconscious, self-actualization, social environment, the script, creativity, creation, creativity.

Отримано: 1.03.2012 р.

УДК: 159.943

К.С.Максименко

ПРОБЛЕМА ПРОТОТИПУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ОСОБИСТОСТІ В СИТУАЦІЇ СОМАТИЧНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ

У статті визначено прототипи психологічної допомоги особистості в ситуації соматичного захворювання, проаналізовано вплив креативності на архетип “ставлення подолання”, розглянуто феномен і поняття креативності стосовно психотерапевтичної допомоги соматично хворим.

Ключові слова: особистість, креативність, соматична хвороба.